

В. В. Резнікова
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 347.732

ОБ'ЄКТ ПОСЕРЕДНИЦЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Присвячено теоретичним аспектам визначення об'єкта посередницьких правовідносин. Розглянуто існуючі підходи до визначення об'єкта правовідношення у сфері господарювання, визначено об'єкт господарських посередницьких правовідносин.

Ключові слова: правовідносини, посередницькі правовідносини, об'єкт правовідносин, об'єкт господарських посередницьких правовідносин.

Значення посередницьких правовідносин для сфери господарювання є незаперечним, оскільки саме ця сфера бурхливо зростає у майновому обороті, утворюючи складні проблеми економіко-правового характеру, що вимагають державно-правового вирішення. Діюче правове регулювання інституту посередництва в Україні потребує гармонізації із загальноєвропейськими підходами та новими викликами, що ставлять перед Україною проблеми вступу до СОТ, у зону вільної торгівлі з ЄС, а також у світлі фінансово-економічної кризи, що продовжується у світі та вимагає адекватних заходів реагування з боку держави, насамперед, у галузі ринкової інфраструктури, зокрема посередництва. Адже, будучи з'єднувальною ланкою між виробництвом та споживанням, посередництво є найпершим об'єктом дисгармонії та нестабільності в умовах економіко-фінансових потрясінь, впливаючи на сфери виробництва та споживання. Набувають все більшого значення гарантії реального, повного здійснення прав і обов'язків суб'єктів господарювання. Одна з таких гарантій — посередництво як універсальна форма сприяння встановленню господарських зв'язків між учасниками господарських відносин, ефективний засіб розвитку господарського обороту. Посередницькі правовідносини, що належать до сфери майнових правовідносин з оплатного надання посередницьких послуг, посідають важливе місце в системі господарських відносин, у які вступають суб'єкти господарювання у процесі здійснення своєї діяльності, реалізуючи господарську компетенцію.

З'ясуванню сутності, змісту та особливостей правовідносин, в тому числі й питанням визначення їх об'єкта, присвячено праці окремих науковців: С. Алексеєва, В. Бабаєва, Д. Єрмоленка, О. Йоффе, В. Кім, В. Корельського, В. Лазарєва, Я. Магазинера, М. Марченка, В. Перевалова, В. Протасова, Л. Саннікової, П. Рабіновича, М. Хавронюка, М. Шаргородського та ін. Проте дослідження питання визначення об'єкта правовідносин загалом, як і господарських посередницьких правовідносин зокрема, ще не дістало належного теоретико-правового опрацювання, про що свідчить його неоднозначне трактування науковцями.

Метою публікації є визначення об'єкта посередницьких правовідносин.

Визначення об'єкта правовідношення є дискусійним у правовій науці. Вирішення цього питання перебуває у нерозривному зв'язку з іншим дискусійним питанням, зокрема щодо того, чи взагалі об'єкт є елементом правовідношення, оскільки існує точка зору, що об'єкт знаходиться поза межами правовідношення. З протилежної ж точки зору, стверджувати про безоб'єктність правовідношення, напевно, не менш абсурдно, ніж стверджувати про безпредметність діяльності.

Переважає більшість науковців погоджується з характеристикою правового відношення через такі його елементи: *суб'єкти, об'єкт, зміст, а також передумови виникнення, зміни і припинення* (юридичні факти як обставини, що їх зумовлюють).

Центральне місце в наукових дебатах відводиться категорії “*об'єкт*”. Особлива увага звертається на те, що з метою галузевого дослідження потрібно розмежовувати такі поняття, як суспільне відношення й правовідношення, і, з огляду на це, вже розглядати їх структуру. У протилежному випадку втрачається сенс подібних фахових досліджень і базові наукові категорії слід було б запозичити у таких методологічних наук, як філософія та соціологія. У філософії під об'єктом розуміють те, що є протилежним суб'єкту в його предметно-практичній і дослідницькій діяльності, об'єкт при цьому не просто тотожний об'єктивній реальності, а виступає її складовою, яка знаходиться у взаємодії із суб'єктом. У практичній же діяльності термін “об'єкт” співвідноситься не лише з особою (суб'єктом права), а й з будь-яким іншим фрагментом діяльності (предметом, процесом, станом, поведінкою). Однак найбільш дискусійним питанням щодо *об'єкта* є для правової науки. Оскільки правовідношення виникає з приводу певного інтересу, то об'єктом прийнято вважати те, що є засобом досягнення цього інтересу: *речі, дії інших осіб, власні дії*, — їм відповідає речове, зобов'язальне або виключне право.

Щодо цього в літературі висловлюються різні точки зору, які доцільно розглянути в контексті визначення об'єкта посередницьких правовідносин.

Одні автори вважають, що *об'єктом правовідношення завжди виступають речі* [1, с. 155]. Ґрунтується зазначена позиція на філософському розумінні об'єкта — це те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Ця об'єктивна реальність є незалежною від суб'єкта. Однак суб'єкти вступають між собою у відносини не лише для пізнання об'єктивної реальності, а й впливають на неї. Речі самі по собі не можуть реагувати на поведінку суб'єкта, взаємодія між ними не може змінити речей. Тільки поведінка суб'єкта, яка спрямована на річ, викликає в ній відповідні зміни. Прихильники “речової” теорії об'єкта правовідносин трансформували філософське розуміння “об'єкта” таким чином: об'єкт правовідношення — це предмет, на котрий спрямована діяльність суб'єктів правовідношення, що здійснюється у процесі реалізації ними своїх юридичних прав та обов'язків. Така позиція є неприйнятною для аналізу складу (структури) посередницького правовідношення, бо результат останнього не має матеріального характеру. Посередницьке правовідношення виникає з приводу посередницької послуги, а у процесі здійснення посередницької діяльності “обертається” навколо цієї послуги і того корисного ефекту, що є її наслідком, не маючи уречевленого (упредметненого) результату як певного матеріального блага.

Інші автори вважають, що *об'єктом є поведінка суб'єкта* [2, с. 66], виконання обумовленої договором роботи або надання певного виду послуг (в нашому випадку — послуг посередницьких, які надаються на підставі посередницьких договорів). Ця концепція визначається як “*об'єкт — дія (діяльність)*”, оскільки згідно з нею об'єктом правовідношення є вольова поведінка зобов'язаного суб'єкта (увесь той комплекс вольових дій, що їх вчиняє посередник для виконання взятих на себе перед замовником зобов'язань за посередницьким договором). Інакше кажучи, об'єктом посередницького правовідношення є посередницька діяльність як така, що є господарською за своєю суттю та яку здійснює посередник з метою отримання винагороди. Структурними елементами такої діяльності є окремі юридично значимі дії суб'єкта господарювання — посередника (що мають значення юридичного факту, оскільки їхнє вчинення посередником спричиняє правові наслідки для замовника (споживача) посередницької послуги). Проте варто зауважити, що не будь-яка поведінка виступає об'єктом правовідношення, в т.ч. й посередницького. Не слід розглядати в якості об'єкта поведінку суб'єктів, яка виникає при їх взаємодії між собою в межах вже існуючого між ними правовідношення. Таку поведінку вважають змістом правовідношення [4, с. 85–87].

Висловлюється й точка зору, що *об'єктами правовідносин є блага* [3, с. 57–63]. Як об'єкти правовідносин розглядаються блага (матеріальні, нематеріальні), дії зобов'язаної особи, послуги як такі. На думку Е. А. Суханова, об'єктом правовідносин є матеріальні та нематеріальні блага, а також процес (діяльність) їх створення [5, с. 98–99]. Матеріальні, нематеріальні блага, послуги та роботи стають не тільки об'єктами цивільних та/або господарських прав, але й відповідних обов'язків. Сукупність прав та обов'язків складає зміст відповідного правовідношення. Об'єкти цивільних та/або господарських прав є і об'єктами відповідних правовідносин. Посередницькі послуги за такої точки зору розглядаються як об'єкти зобов'язальних посередницьких правовідносин. У свою чергу, весь той комплекс дій, що його виконує посередник при наданні посередницької послуги, і є об'єктом зобов'язального посередницького правовідношення, спрямовується на досягнення нематеріального блага як результату посередницької діяльності. На відміну від посередницьких, у підрядних правовідносинах робота спрямована на створення або переробку нової речі. Ця річ і є предметом підрядного правовідношення з виконання робіт. При наданні посередницької послуги інтерес замовника полягає в самому отриманні відповідної послуги. Це означає, що в цьому випадку предмет посередницького правовідношення співпадає з об'єктом посередницького правовідношення. Як наслідок, посередницька послуга (дія або діяльність) одночасно є і об'єктом, і предметом посередницького правовідношення. Критика аналізованого підходу стосується того, що предметом посередницького правовідношення виступає господарська посередницька діяльність зобов'язаної особи, а те, на що вона спрямована, є об'єктом правовідношення. Трапляються також твердження, що дія складає зміст послуги загалом і посередницької діяльності зокрема, а її предметом (предметом правовідношення з надання посередницької послуги) є не сама посередницька діяльність чи окремі дії, а те нематеріальне благо або інтерес, з приводу якого і здійснюються дії, які входять до її складу.

Загалом же моністична *сутність концепції “об'єкт — благо”* обумовлюється визначенням об'єкта через категорію “*благо*”. У філософії благами визнаються будь-які речі, явища, що приносять користь. Ці категорії відносні, оскільки благо не є корисним саме по собі, а тільки у зв'язку з суб'єктом, тобто тоді, коли воно корисне конкретному суб'єкту. Благо тлумачиться і як правомірна поведінка суб'єкта, а також як та мета, заради якої вона здійснюється [9, с. 90]. *Благо* розглядається через призму корисності, оскільки ця категорія є швидше соціально-економічною, ніж правовою, тому не зовсім коректно вважати благами правомірну поведінку суб'єктів господарювання. Якщо звернутися до соціальної системи, то рушійною силою, яка спонукає сторони до вступу у суспільне відношення, є потреби різноманітного характеру. Потреба при цьому трансформується і набуває характеру інтересу, який є зовнішнім виявом потреби, з урахуванням соціально-економічної сутності особи. Отже, засоби реалізації інтересу безпосередньо впливають на його характер. Більшість інтересів особа не може реалізувати самостійно, для цього їй необхідно вступати в різноманітні суспільні відносини з іншими особами, отже, саме суспільне відношення є засобом реалізації інтересу. Суб'єкти вступають у ті чи інші суспільні відносини між собою з метою реалізації своїх інтересів, які сформувалися на основі об'єктивних потреб. *Інтерес* — це персоніфікована потреба.

Потреба — рушійна сила правовідношення, а *інтерес* — його основа. Щодо співвідношення інтересу з самим правовідношенням та суб'єктивним правом, то думки щодо цього побутують різні: інтерес — це:

- 1) суспільне відношення;
- 2) передумова набуття суб'єктивних прав;
- 3) структурний елемент суб'єктивного права;
- 4) передумова появи нових суспільних відносин, припинення існуючих;
- 5) безпосередній елемент суспільних відносин і відповідно правовідносин.

У контексті цієї проблематики правомірно виникає питання про визначення *об'єкта самого інтересу*. За одним підходом, всі юридичні відносини, за яких одна сторона зобов'язана вчинити певні дії на користь іншої сторони, передбачають наявність останнього при виконанні цього акту. Під об'єктами інтересу в зобов'язальних правовідносинах розуміються саме дії контрагентів. За іншим підходом, об'єктами інтересу можуть бути блага, задля отримання яких суб'єкти вступають у правовідносини та які відображають їхнє цільове призначення. Самостійним об'єктом інтересу може бути як правовідношення у цілому, наприклад, щодо здійснення посередницької діяльності, так і суб'єктивне право (на набуття конкретного об'єкта нерухомості за допомогою послуг посередника), правова поведінка (своєчасне виконання посередницьких зобов'язань), об'єкти правової поведінки та її результати (вантаж, доставка вантажу митним перевізником) тощо. В. Мілаш переконана, що об'єктом інтересу завжди є різноманітні блага (у т.ч. корисний результат), які здатні задовольняти потреби суб'єктів права. Самі ж суб'єктивні права і правовідносини є правовими засобами реалізації інтересів із приводу отримання цих благ [8, с. 74–80]. Таким чином, об'єкт посередницького договору одночасно є об'єктом інтересу однієї із сторін, тим благом і корисним результатом, задля отримання якого суб'єкт права вступає у договірне правовідношення. Посередницьке договірне правовідношення у своїй структурі може містити один або декілька об'єктів господарських прав, однак незалежно від цього об'єктів інтересу в договірному посередницькому правовідношенні завжди декілька. Кожна зі сторін, укладаючи договір, має на меті реалізацію власного інтересу, об'єктом якого фактично виступає зустрічне задоволення. Посередницьке правовідношення — це правовідношення, що виникає з приводу посередницької послуги. Під *послугою* розуміється певне благо, яке досягається в результаті вчинення дії (здійснення діяльності) та має властивості товару. На відміну від абсолютних правовідносин, де поведінка суб'єктів спрямована на речі, що володіють матеріалізованими, цілком об'єктивованими властивостями і впливають на суб'єкт безпосередньо, послуги задовольняють потреби опосередковано, через поведінку його учасників. Засобом такої поведінки можна вважати матеріальні й нематеріальні блага оскільки вона має здатність змінювати фізичний і правовий стани як споживача послуги (послугоотримувача), так і предметів матеріального світу. *Метою* вступу у *правовідношення з надання послуги* є благо, яке має отримати кредитор у результаті вчинення боржником передбачених договором дій. Коли в зобов'язання з надання послуг включається також уречевлений результат, то це максимально наближує послугу до підрядних зобов'язань. Таке зближення може бути настільки близьке, що дає змогу застосовувати норми про підрядні зобов'язання, особливо, коли йдеться про оплату залежно від отриманого результату. Разом із цим принципова відмінність між ними полягає в тому, що, як об'єкт господарських прав, цей результат окремо від послуги не існує, навіть в уречевленій формі [7, с. 42]. Через це і в *абсолютних*, і у *відносних правовідносинах* його *об'єкт* — це благо, яке задовольняє потреби. В *абсолютному правовідношенні* потреба задовольняється безпосередньо, а у *відносному правовідношенні* — через дію (активну або пасивну), яка є наслідком юридичного обов'язку, покладеного на боржника. Вчинення конкретних дій для отримання блага буде предметом, про який сторони домовляються, укладаючи договір. Права та обов'язки сторін щодо вчинення таких дій складають *зміст зобов'язального правовідношення*. У кожному випадку будь-які правовідносини, незалежно від того, абсолютні вони чи відносні, припиняються. Їхнім результатом є благо, якого досягли суб'єкти за наслідками своєї діяльності і на яке ця діяльність була спрямована. Благами, як соціальною категорією, можуть виступати предмети матеріального і нематеріального світу. Отже, послуга — це об'єкт правовідношення. Предметом зобов'язального правовідношення можуть бути речі або нематеріальні блага, на котрі спрямована діяльність. Об'єктом посередницького правовідношення виступає посередницька послуга, а предметом зобов'язального посередницького

правовідношення — те нематеріальне благо, на досягнення котрого спрямована посередницька діяльність. Згадане нематеріальне благо характеризується матеріальною непомітністю (невідчутністю), оскільки споживання замовником посередницької послуги не передбачає переходу права власності на неї. При дослідженні об'єкта правовідношення за основу переважно береться його філософське розуміння, однак при цьому ним визнається тільки таке явище суспільного життя, на яке право має вплив. Право є регулятором суспільних відносин. Вплив права на суспільні відносини здійснюється шляхом регулювання поведінки їх учасників. Об'єктом правовідношення за такого підходу виступає суспільний зв'язок між суб'єктами, що встановлюється за наслідком їх взаємодії. Правовідношення може впливати на поведінку суб'єкта.

Як об'єкт правовідношення пропонується також розглядати поведінку (дії, діяльність) його суб'єктів, що спрямована на створення та отримання різних матеріальних та/або нематеріальних благ. Цю концепцію можна сформулювати таким чином: **“об'єкт — поведінка (дії, діяльність), спрямована на результат (благо)”**. Майнове правовідношення може впливати лише на чітко визначені явища навколишньої дійсності — поведінку суб'єктів, що спрямована на різного роду блага, але не самі ці блага. Через призму права сам по собі об'єкт втрачає будь-який сенс, якщо на нього неможливо вплинути. Особливість майнового правовідношення полягає в тому, що його учасники своєю поведінкою впливають не тільки один на одного, але й на блага (матеріального і нематеріального характеру). Посередницьке господарське правовідношення також має переважно майновий характер. Поведінка суб'єктів посередницького правовідношення, яка спрямована на досягнення різного роду нематеріальних благ з господарською метою, і становить за наведеною інтерпретацією об'єкт правовідношення. Необхідним є розмежування поведінки суб'єктів, що спрямована один на одного, і того матеріального та/або нематеріального блага, яке досягається в результаті такої поведінки, оскільки перше створює об'єкт правовідношення, а друге є об'єктом суспільного відношення. Обидва елементи взаємопов'язані, оскільки суб'єкти, впливаючи один на одного, тим самим визначають і стимулюють досягнення певного блага, яке є метою вступу в правовідносини. Одночасно майнове благо може мати як уречевлену форму, так і бути нематеріального характеру, це має місце в посередницьких правовідносинах. У правовідношенні в загальнотеоретичному підході об'єктом виступає поведінка його учасників, що спрямована на досягнення тих благ, які здатні задовольнити потребу соціуму.

Критику концепції **“об'єкт — поведінка (дії, діяльність), що спрямована на результат (благо)”**, аргументують так:

- 1) об'єкт втрачає своє значення як один із критеріїв диференціації договірних зобов'язань, оскільки об'єктом будь-якого зобов'язання будуть визнаватися дії;
- 2) зобов'язання з надання послуг взагалі втрачають свій особливий об'єкт [3, с. 63].

На думку В. А. Васильєвої, наведені доведення навряд чи можна назвати серйозними, оскільки найбільш поширеною підставою класифікації договорів є не благо — правовий наслідок, а об'єктом зобов'язань з надання послуг буде послуга як неуречевлений результат спрямованих дій осіб, у яких і криється її економічна цінність [6, с. 84–89].

Звідси висновок: тільки таку поведінку суб'єктів правовідношення, що спрямована на створення матеріального і нематеріального блага, слід вважати об'єктом будь-якого правовідношення. Самі ж матеріальні та духовні блага, які створюються в результаті реалізації правовідношення, лежать поза межами правовідношення і виступають об'єктом суспільних відносин. Саме для їх досягнення учасники і вступали у правовідносини.

Отже, об'єктом господарських посередницьких правовідносин можна визначити:

а) саму діяльність (сукупність юридичних та/або фактичних дій) посередника — посередницьку послугу як економічну форму діяльності, що споживається у процесі її здійснення;

б) результат посередницької діяльності як предметом господарського інтересу учасників посередницьких правовідносин (нематеріальне благо та/або корисний ефект), що є наслідком надання посередницької послуги й заради якого сторони вступають в посередницьке правовідношення.

Об'єктом посередницьких правовідносин за таким підходом є продукт посередницької діяльності, з приводу якого складається посередницьке відношення, або посередницька послуга як економічна форма праці, яка споживається у процесі цієї діяльності й має своїм результатом корисний ефект, економічне благо для зацікавленої сторони (послугоотримувача). Якщо об'єктом господарського права є ті суспільні відносини, які можуть бути предметом господарсько-правового регулювання і потребують такого регулювання, то об'єкт посередницьких правовідносин — це відповідна частина суспільних відносин, елемент, з приводу якого взаємодіють суб'єкти посередництва, це те, на що спрямовані суб'єктивні юридичні права та обов'язки.

Список використаних джерел

1. Теория права и государства [Текст] : [учебн.] / [под. ред. В. В. Лазарева]. — М. : Право и закон, 1996. — 355 с.
2. *Магазинер, Я. М.* Объект права [Текст] / Я. М. Магазинер // Очерки по гражданскому праву. — Л., 1957. — С. 60–69.
3. *Санникова, Л. В.* Об объекте гражданского правоотношения [Текст] / Л. В. Санникова // Государство и право. — 2004. — № 10. — С. 57–63.
4. Гражданское право [Текст] / [под. ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. — М. : Проспект, 1998. — Т. 1. — 632 с.
5. Гражданское право [Текст] : [в 2-х т.] : [учебн.] / [отв. ред. Е. А. Суханов]. — М. : Бек, 1998. — Том 1. — 816 с.
6. *Васильева, В. А.* Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг [Текст] : [монограф.] / В. А. Васильева. — Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. — 345 с.
7. *Ким, В. Е.* Услуга как объект обязательства [Текст] / В. Е. Ким // Правоведение. Известия высших учебных заведений. — 2005. — № 3 (260). — С. 42–44.
8. *Мілаш, В.* Інтерес як системоутворюючий конструктивний елемент підприємницького комерційного договору [Текст] / В. Мілаш // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 6. — С. 74–80.
9. *Протасов, В. Н.* Правоотношение как система [Текст] / В. Н. Протасов. — М. : Юрид. лит., 1991. — 342 с.

Надійшла до редакції 15.10.2011

Резникова В. В. Объект посреднических правоотношений

Посвящена теоретическим аспектам определения объекта посреднических правоотношений. Рассмотрены существующие подходы к определению объекта правоотношения в сфере хозяйствования, определен объект хозяйственных посреднических правоотношений.

Ключевые слова: правоотношения, посреднические правоотношения, объект правоотношений, объект хозяйственных посреднических правоотношений.

Rieznikova, V. V. The Object of Intermediary Relations

The article is devoted to the theoretical aspects of the object definition of intermediary relations. The existing approaches to the definition of the object of intermediary relations in the sphere of economic activity are considered, the object of economic intermediary relations is defined as well.

Key words: jural relations, intermediary relations, the object of intermediary relations, the object of economic intermediary relations.